

רווחת בין הריזנות

(התייחסות הלכתית)

הקדמה

ד"ר אורי לוי מביא מחקר, המצביע על רווח אופטימאלי של 18-23 חודשים בין הריון להריון, ומדמה זאת למה שאמרו חכמים על מצב האישה בזמן ההנקה. המחקר הזה אין בו חידוש מרעיש. עשרות שנים טוענים רופאי הנשים כנגד ריבוי ההריונות וצפיפותם, ואחיות טיפות-החלב רואות כמשימתם החברתית-רפואית הראשונה במעלה לחנך את הציבור לתכנון הילודה. יולדת שבאה ל'טיפת חלב' בפעם הראשונה הודרכה להשתמש באמצעי מניעה, ומי שאמרה שרצונה להמשיך ללדת נראתה מן המתמיהות והוזהרה שסופה יהיה רע ומר.

הכותב סבור שמשקנת המחקר מחייבת גם מבחינה הלכתית, ולא זו בלבד שמותר לרווח את ההריונות אלא שצריך לאסור לידות רצופות. הוא אינו מזכיר זאת במפורש, אבל ההמלצה הזאת קובעת גם את גודל המשפחה. בלידה כל שלוש שנים יגיע מספר הילדים המרבי לחמישה עד ששה.

אלא שהדברים אינם פשוטים כלל ועיקר, והעברת מסקנת המחקר לדפוסים הלכתיים איננה ישירה. מצוות פרייה ורבייה היא מצוה קיומית מקודשת, ומשום כך החמירו בעלי ההלכה בעניין זה מאד (במיוחד בדור הקודם), יותר מאשר במצוות אחרות, וראו עצמם מנועים בדיוק מן הדבר שאותו ד"ר לוי מבקש: היתר גורף והדרכה כללית.

כל דיין כשבא שאלה כזו לפניו, יזכור מאמר הגמרא (סנהדרין ז, א) לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת וכו', כי לחדא גיסא איבוד נפשות היילודים, ולאידך גיסא לפעמים הסתעפות סכנה.

(חלקת יעקב, תחילת אבן העזר ס"א)

ואולם, קבלת העקרונות הללו עם בירור יסודות ההלכה יגלו שההבדל בין הגישות אינו כה גדול והוא יותר עקרוני מאשר מעשי.

טוב עשה ד"ר לוי שחזר לעורר את הדברים, כי עדיין קיימת עמימות בהצגת הדברים לפני הציבור. זכורים בוודאי דברי הרב קלמן כהנא ז"ל בספר ההדרכה "טהרת בת ישראל", שהיה פופולארי ובלעדי בשעתו:

מניעת ההריון באיזו צורה שלא תהיה היא אחד מהאיסורים הכי חמורים. ולכן יזהרו הבעל ואשתו עד מאד שלא להיכשל בעוון חמור זה. וגם אם הרופאים אומרים שיש לחוש לסכנת נפשות במקרה של הריון, אל יפסקו דין לעצמם אלא ישאלו שאלת חכם.

כל בר-דעת יתקשה היום להאמין שנוסח כזה יצא מתחת ידי רב חשוב. איך אפשר לשלול באופן מוחלט כל דרך של מניעה? ובכל מצב? האם זהו האיסור "הכי חמור"? מסתבר שקרתה כאן תאונה היסטורית. הספר נכתב כאשר מניעת ההריון הייתה כרוכה בפרישות בלתי אפשרית או באיסור חמור של הוצאת זרע לבטלה; אבל הופץ בשנות ה-כ' (שנות השישים למניינם), במקביל לכניסתם של אמצעים מותרים לשימוש רחב, ומשום מה הושארו הדברים כמו שהם גם במהדורות הבאות. אין ספק שמשפחות רבות קיבלו את הדברים באופן פשטני כחובה גמורה והדברים תרמו לעידוד הילודה בציבור הדתי. אלא שהמורה צריך לראות לפני עיניו גם את אותן נשים ששילמו על כך בקיצור ימיהם, בסבל ובחולי, ומי ייתן על כך את הדין?

הנושא נידון בהרחבה על ידי גדולים וטובים¹, ומי אני שאוסיף על מה שנאמר! אבל בכל זאת לא אמנע מלהתייחס לדברים, לשאול את השאלות העולות על המחקר הזה ולסכם בקצרה את שנאמר ביחס לגבולות המצוה ולשאלות הערכיות הכרוכות בה.

א. המחקר מחייב:

המחקר הזה חייב לעניין כל מורה הוראה, ולמיחש בעי. אולם האם מסקנותיו מחייבות מבחינה הלכתית? הדברים אינם פשוטים.

1. מסקנות המחקר אינן חד-משמעיות. הוא מגלה בבדיקת אוכלוסייה רחבה שכיחות רבה יותר של בעיות בהריונות צפופים וקובע זמן ראוי להריון, אולם לא מראה סכנה מוכחת. יתר על כן, תוצאות המחקר לא תאמו את ההנחה העיקרית, שאורך הרווח בין ההריונות קובע את תקינותם, כי התברר שכאשר הרווח גדול משנתיים מתרבות הבעיות בהריון. ברור אפוא שהנושא צריך עיון וזקק מחקרים נוספים.
2. קשה להקיש באופן מדויק ממחקר סטטיסטי של אוכלוסייה אחת על אוכלוסייה אחרת. חכמים לא שללו אפשרות שתופעות גופניות שקיימות אצל גוי לא יתקיימו אצל ישראל. "ישראל דדאיגי במצוות חביל גופייהו עכו"ם דלא דאיגי במצות לא, או דילמא כיון דאכלין שקצים ורמשים חביל גופייהו" (שבת פו, ב). אולי גם בנושא שלנו יש יתרון לאוכלוסייה השומרת על קדושת חיי המשפחה על פני אוכלוסיות אחרות.
3. עצם קיומו של מחקר איננה מחייבת מיידית את הפוסקים. היו מחקרים כאלה גם ביחס לעישון סיגריות, והם לא מיהרו לקבוע איסור מוחלט². "כיון שדשו בה רבים, שומר פתאים ה' (שבת קכט, ב ובנדה לא, א)". רק לאחר שהתברר

1. להלן כמה ציוני מקורות: שו"ת חתם סופר ח"ג אה"ע א, כ; שו"ת הר צבי יו"ד קסד; שו"ת אגרות משה אה"ע א, סב-סד; שם אה"ע ד לב-לד ס"ט; שו"ת חלקת יעקב אה"ע ס"א; שו"ת מנחת יצחק ח"א קטו; שם ח"ה קיג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט נא - קונטרס רפואה במשפחה פ"ב; אוצר הפוסקים כ"ג; הרב יעקב אריאל, שו"ת באוהלה של תורה ח"א, אה"ע סו-סז; הרב אבינר, אסיא ד תכנון המשפחה ומניעת הריון; ד"ר אברהם שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, המקורות שבעמ' 119-123.

2. אגרות משה, יו"ד ב, מט.

שמדובר בסכנה ממשית, חילקו הפוסקים בין הדברים, כי אין "שומר פתאים ה'" "אלא במקומות דלא נתגלה בהתם (רעתם) והמציאות לא הראתה על היפוכו של דבר, ואדרבא ראו שרבים וכן שלימים עברו ולא ניוקו"³. על אחת כמה וכמה ביחס להריון שהוא מיסודו תהליך טבעי נורמלי, ואלפי נשים יולדות ברציפות ילדים רבים בלי כל בעיה והן בריאות ומאושרות. ברור אפוא שעד שלא יהיה מי שיצביע על סכנה ממשית, לא יחייב הדבר.

ב. "תכנון" המשפחה

הפוסקים שללו תכנון מלכתחילה של סדר הלידות "באופן אופטימלי", וביקשו להצניע את היתריהם לרווח את הלידות, ולעשותם היתר אישי כשיש בעיה רפואית וקושי מיוחדים. לדעתם חובתו של האדם היא לקיים את מצוותו, וימרתו לתכנן זאת היא מגלומנית ומגוחכת. המתכנן מניח מראש שעתותיו בידו, יהיו לו כך וכך שנים להוליד וכאשר ירצה יופיעו הילדים כבקשתו, אבל הדבר אינו בשליטת האדם ועליו להשליך על ה' את יהבו.

האדם נתון בין שני קטבים. מצד אחד הוא מצווה על אמונה וביטחון בבוראו ובהנהגתו את העולם, ומן הצד האחר הוא מצווה לא לסמוך על הנס אלא להשתדל. הוא מצווה לפעול ולתכנן את חייו, את מקום מגוריו ותעסוקתו, אפילו לבחור את אשתו, וכן כל דבר שנמצא לפניו כאן ועכשיו; אבל מוגזם לחשוב שיוכל גם לבחור את ילדיו ואת עת לידתם. אלא שבניגוד לנצרות הקתולית שראתה בכל התערבות אנושית במהלך הא-להי של ההולדה דבר אסור וקידשה מלחמה נגד אמצעי המניעה, מצאנו אצל הפוסקים ראייה מאוזנת, הדורשת לקיים את המצווה באופן רציף, אבל מקילה במניעה כאשר הנסיבות מחייבות זאת.

אין כאן רק הכרה באוולת ידו של האדם, אלא גם התבטלות מודעת. בדברים גדולים שהם מעבר לשליטתו, נוח לו שימסור את עצמו בידי שמים ויאמין שיקבל את מה שראוי לו לפי מצבו וכוחו. הדבר נכון במיוחד ביחס לדבר גורלי כמו ילדים, שאיש אינו יודע אם יבואו וכמה, מי יחיה ומי ימות, מי יהיה בריא או חולה, חכם או טיפש, צדיק או רשע. "שלושה שותפים יש באדם, הקדוש ברוך הוא, אביו ואמו" (נידה לא, ב). האדם אינו יכול לתכנן בלי לזכור את מגבלותיו ולקחת בחשבון את השותף המרכזי.

"תכנון המשפחה" במובנו הפשטני הוא אפוא שטות, כמאמר הכתוב (קהלת יא, ו): "בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים". חכמים הביאו דוגמאות לתוצאות "תכנונו" של האדם: איבצן-בועז ששישים ילדיו מתו ורק עובד שנוול לזקנותו התקיים, ור' עקיבא שכ"ד אלפי תלמידיו מתו והתקיימו רק אותם חמישה שהעמיד באחרונה (יבמות סב, ב). בדורנו הוסיף דברים נרגשים בשו"ת חלקת יעקב (אה"ע ס"א):

לדאבונו הגדול, לאחר חורבן הגדול שראינו בעינינו שממשפחות גדולות ועצומות לא נשאר אלא הקטן שבהם. צריכין להתעמק בתוצאות האלו, מלמנוע הריון, שאפשר מהריון הלאה יולד גדולות ונצורות, כי מי יעמוד בחקר ד' וקורא הדורות מראש. ומי יודע כמה גדולים ואנשי מעש נאבדו לסיבה זו, ומעוות שלא יוכל להיתקן.

3. ציץ אליעזר טו, לט.

ג. ההריון והלידה - תהליך טבעי

הפוסקים לא נטו לראות בחולשה הנובעת מהולדת ילדים סוג של חולי שצריך להתמודד אתו ולמנוע אותו, אלא תהליך נורמאלי.

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה.

"אל האשה אמר הרבה ארבה" - אלו שתי רביעיות של דם אחד צער דם נדה ואחד צער דם בתולים.

"עצבונך" - צער גידול בנים.

"והרויך" - זה צער העיבור.

"בעצב תלדי בנים" - כמשמען...

(אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק א)

אשר על כן, הגבילו הפוסקים את השימוש באמצעי מניעה רק למקום שיש סיבה גדולה, חולשה וחולי. החומרה היתירה בעניין זה, לכאורה לא כל כך מובנת, והיא חורגת הרבה מעבר לבסיס ההלכתי הברור. איך אפשר להתעלם מצערה וייסוריה של האישה ולהתייחס אל קשייה כעובדה שאין לשנותה, משהו כמו תהליכי הזדקנות? האם נמנע מן האישה אפידורל בזמן הלידה כדי שלא תחמיץ משהו מן הפיתקא של חוה (סוטה יב, א)? בדרך כלל ניתן לבטל מצוות עשה מפני הפסד ממון מרובה. כפי שהביא בבית יוסף (אורח חיים סי' תרנו):

"אמר רב הונא, במצוה עד שלישי. מאי שלישי? אילימא: שלישי ביתו, אלו מתרמו ליה תלת מצותא, יהיב כולי ביתיה?" (בבא קמא ט, ב). וכתב הרשב"א שמכאן יש ללמוד שאפילו למצוה עוברת כאתרוג וסוכה אינו מחויב לתת אפילו שלישי ממונו. והראב"ד ביאר הטעם, כדי שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הצבור וכמו שאמרו (שבת קיח, א) "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות", וכן אמרו "המבזבזו אל יבזבו יותר מחומש", שהעוני כמיתה ומכל מקום לא כמיתה ממש.

על אחת כמה וכמה במקום שיש גם צערא דגופא, בלות וחולשה.

יש לשאול מדוע בכלל ציוותה התורה על פרייה ורבייה, הרי ההולדה היא הדבר הטבעי ביותר, וכל מעשי היצורים, הצומח והחי, מכוונים למטרת קיום המין. מעשה שנטלו מן הקן אחת מן הביצים והציפור שדרכה לדגור על חמש ביצים, חזרה והטילה ביצה, לקחו עוד אחת והיא השלימה את החסר, וכך הטילה עוד אחת ועוד אחת, עשרות ביצים, עד מוות. התורה לא ציוותה במפורש את האדם על דברים טבעיים שהוא עושה אותם מעצמו. אין מצוה לאכול, לישון, לעבוד ולהתפרנס, אלה כלולים בתורה כי "היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא"⁴. מדוע אפוא לא הסתפקה התורה בברכה לאדם, כפי שעשתה לחיות ולא השאירה גם את ההתרבות לטבע, אלא ציוותה אותו בפירוש⁵: "ויברך אתם א-להים ויאמר להם א-להים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה!"

התשובה היא, שבניגוד לחיות שמתרבות באופן אינסטינקטיבי כאילו הן מוכות תזוית, האדם הוא היחיד ביקום שעושה זאת מתוך מודעות למעשיו. הוא היחיד שמשמש ביצרו המיני לא רק לקיום המין אלא גם להנאתו והוא יכול לחרוג מחוק הטבע ולבחור גם לא להוליד כלל. הטבע אמנם קשר את הדברים יחד, אבל האדם בפחחותו ניסה להפריד ביניהם:

4. רמב"ם, דעות ד, א.

5. בראשית א, ח.

"ויקח לו למך שתי נשים". אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון: כך היו אנשי דור המבול עושין היה אחד מהן לוקח לו שתיים אחת לפרייה ורביה ואחת לתשמיש זו שהיתה לפרייה ורביה היתה יושבת כאלו אלמנה בחייה וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה.

(בראשית רבה כג, ב)

ער מאי טעמא עבד הכי? כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה.

האדם מבין בשכלו לא רק את חשיבותם של הילדים לקיום האנושי והאישי, אלא גם שאין לידה דה-לוקס, ועליו לשלם על כך מחיר אישי בבריאותו ורווחתו. כאשר התורה ציוותה על "פרו ורבו", כיוונה אפוא שהאדם ייטול על עצמו את המאמץ הפיזי והנפשי הקשה הכרוך בכך, את הצער, מריטת העצבים, קשיי הפרנסה והדוחק. הציווי מזרז את האדם להליד במקום שעליו לחסר מעצמו ממון ונוחות⁶. יתר על כן, אין זו מצוות עשה רגילה, אלא מצוות יסוד הנוגעת לעצם קיומו של העולם ולכן היא בעלת משמעות וחומרה מיוחדת:

כל מי שאינו עוסק בפרייה ורביה כאלו שופך דמים וממעט את הדמות וגורם לשכינה שתסתלק מישראל.

(ש"ע אבן העזר א)

משום כך כאשר זוג מתחתן אין הוא יכול להתכנס אל עצמו באופן אגוצנטרי, אלא "דור הולך ודור בא". ברגע החתונה הופך הזוג במידה מסוימת ל"דור הולך", מעתה עליו לבטל במשהו את עצמו, לוותר משלו ולדאוג להעמדת הדור הבא. לידת ילדים וגידולם אינה בעיה או מחלה אלא תהליך נורמאלי שיש בו ייעוד גדול, אושר ושמחה, אף על פי שהוא כרוך בחולשה וקושי.

אולם המצוה מחייבת את האיש לוותר על רווחתו ואינה אומרת דבר על האישה, שבה מדובר בפגיעה גופנית ממשית. אדרבה בעל המשך חכמה⁷ הניח באופן עמוק שזו גופה הסיבה מדוע לא צוותה האישה בפרו ורבו:

לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפרייה ורבייה וחיבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכי דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל. וא"כ נשים שמסתכנות בעיבור ולידה ומשום זה אמרו מיתה שכיחא (עיי' תוספות כתובות פג, ב), לא גזרה התורה לצוות לפרות ולרבות על אישה... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש⁸ ומצאנו לרחל שאמרה (בראשית ל) "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי".

מסתבר על כן שלא התכוונו הפוסקים לשלול אלא את ההתעצלות במצוה וההתחמקות ממנה כדי לשפר את רמת החיים ולכן הדגישו שצער גידול בנים הוא מהלך טבעי ונורמאלי. אבל אין סיבה הלכתית לדרוש סבל מנשים שסובלות מחולשה ובעיות רפואיות, או מנשים המטופלות בילדים רבים שהגיעו אל סף שבירה גופנית ונפשית. אלה אינן יכולות לסמוך על הנס ועליהן לדחות הריון נוסף שיפגע בהן.

6. מעין שאמרו על הביטוי 'צו' - "אין ציווי בכל מקום אלא חסרון כיס" (ספרי במדבר, פיסקא א).

7. בראשית ט, ז.

8. ע"י בבא מציעא פד, א ורש"י ד"ה כי כאיש לשון אחר וכו'.

ד. מהות המצוה וגדרה

"הזמן האופטימאלי" מנוגד על פניו להלכה (רמב"ם אישות טו, א):

האישה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה הרי זה מותר. במה דברים אמורים בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פרייה ורביה, אבל אם לא קיים חייב לבעול בכל עונה, עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצות עשה של תורה שנאמר (בראשית א, כח, ט, א, ט, ז) "פרו ורבו".

פירוש הדברים לכאורה הוא שמחוייבים לעשות מאמץ רציף לקיים את המצוה, וכמו שכתב שם המגיד משנה:

ביאר רבינו שמצות עונה ומצות פרייה ורביה הם ב' דברים ואין זו תלויה בזו ופשוט הוא.

מצוות עונה, כמו שאר וכסות היא מן הדברים שאדם חייב לאשתו, מטרת העונה אינה הולדה אלא הזוגיות ואדם חייב בה גם אם אשתו עקרה או מעוברת. על כן יכולה האישה לוותר על זכותה, אבל אין זה פוטר את האדם מחובתו למקום, לקיים מצוות פרייה ורבייה.

אלא שמדברי הרמב"ם האלה אפשר ללמוד דווקא את גבולות המצוה. הרמב"ם שהפריד בין הדברים לא חילק ביניהם באופן מוחלט ותלה את קיום מצוות פרייה ורבייה בשיעור עונה, כל אחד לפי עונתו. ואכן תמהו האחרונים מדוע השתמש בעונה כהגדרה לחובת המאמץ לפרייה ורבייה. מדוע מדד את המאמץ לפי מצב האדם ותנאיו ולא דרש מאמץ מקסימאלי? מדוע התחשב בפרנסתו ולא חייבו: "להניח פרנסת גמל וספן ולבקש פרנסה אחרת שיהיה לו זמן לבעול יותר פעמים ויתחייב כל אדם לבעול בכל יום כטיילין?"⁹

הנצי"ב¹⁰ תלה זאת במחלוקת הראשונים. שיטת הרא"ש¹¹ היא שמצוות פרייה ורבייה נמדדת רק במבחן התוצאה ואין זה חשוב באיזו דרך הגיע האדם אליה.

ברכה זו (ברכת אירוסין) אינה ברכה לעשיית המצוה, כי פרייה ורביה היינו קיום המצוה ואם לקח פלגש וקיים פרייה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה.

לשיטה זו אפשר לומר שלא יצא אדם ידי חובתו אלא אם יבעל בכל עת שהוא יכול. ואכן ב'דרך פיקוד'¹², כתב שכל הקצבות שנתנו חכמים בזה הם כשכבר קיים מצות פרו ורבו או שהיא בימי עיבור ויניקה, אבל למצות פרו ורבו מחוייב להשתדל במצוה בכל עת המוכשר עפ"י תכונת גופו ובריאותו עד שתתעבר אשתו.

לעומת זאת הגדיר השאלות (שאלתא קסה) את המצוה על פי דברי הנביא ירמיהו (כט, ו) "קחו נשים והולידו בנים ובנות", ובכך תלה את מצוות פרייה ורבייה בנישואין. וכך יש להסביר גם את דברי הרמב"ם. מצוות פרו ורבו מתקיימת בנשיאת אישה וחיי אישות קבועים עמה (אף על פי שכמובן יצא ידי חובתו גם בילדים שיש לו בלי נישואין). לשיטתם אין חיוב לבעול אלא בעונה המתחייבת מדיני אישות. "חייב לבעול בכל עונה" שכתב הרמב"ם, הוא ביאור גדר המצוה, כלומר, שהיא מתקיימת על ידי חיי נישואין נורמאליים, אבל אין איסור לבעול לנסוע לענייניו ברשות אשתו גם קודם שקיים פרייה ורבייה, כי ויתור על עונה עדיין איננו ביטול המצוה, אלא אם כן "ימנע עונתה" לגמרי.

9. אגרות משה אה"ע ג, כח.

10. העמק שאלה קסד, א.

11. כתובות א, יב.

12. ל"ת מו חלק הדיבור אות ט ובמ"ע א חלק הדיבור אות ת, הובא בצ"ץ אליעזר ח"י סי' יג.

יסוד דבריהם הוא, שמצוות "פרו ורבו" מעיקרה איננה ככל המצוות. אין כאן מעשה מוגדר שבו מתקיימת המצוה. הדבר אינו מסור כלל בידי האדם. הוא יכול רק להשתדל במצוה ולעשות את ההכנות אליה, אבל התוצאה תבוא מלמעלה. הכול תלוי ברצון שמים, אם יפקד בילדים או לא, אם יחיו או ימותו.

בעל האגרות משה¹³ עוד הרחיק לכת. לדבריו די באופן תיאורטי בהשתדלות של ביאה אחת, שהרי פרייה ורבייה תלויה בידי שמים באופן מוחלט, ואם לא זכה להיפקד בביאה אחת, אין זה רצון שמים ומה יועיל בביאות נוספות? אלא שיש אדם:

שאינו זוכה לבנים אלא בטירחא יתירא, כמו דחוינן במזונות שאחד זוכה למזונות מרובין בטירחא קטנה ובזמן מועט ואחד אינו זוכה אף למועטין אלא בטירחא גדולה ובזמן רב, מכל מקום לא שייך זה אלא בעונות המחויבות שקבעו חכמים.

ה. זמן המצוה

גם זמנה של מצוות פרייה ורבייה שונה מכל המצוות. ככל המצוות אדם מתחייב בגיל י"ג, בעוד שבמצוות פרו ורבו הוא מתחייב בן י"ח, כאמור¹⁴: "בן שמונה עשרה לחופה". ומדוע נשתנתה מצוה זו? נאמרו אמנם כמה רמזים ואסמכתאות¹⁵, אבל ברור שאין הם הסיבה. בחלקת מחוקק ובבית שמואל¹⁶ תלו את העניין בתלמוד תורה - משום שצריך אדם ללמוד תורה קודם שישא אישה והתחלת לימוד גמרא הוא מבן ט"ו ואילך. גם הסבר זה טעון ביאור: מדוע הקציבו חכמים לתלמוד שלוש שנים ולא חמש כמו במקרא ובמשנה? ואולי התשובה היא שבשנתיים הראשונות אחרי הנישואין עדיין יכול ללמוד בלי שעול הפרנסה יטרידו יותר מדאי¹⁷.

אבל המשנה עוסקת לא רק בשלבי לימוד התורה, אלא גם במשמעותם של גילים אחרים. "בן שלש עשרה למצות... בן שמונה עשרה לחופה, בן עשרים לרדוף וכו'". לכן נראה שטעמה אחר. אין אדם יכול לקיים את המצוה עד שיבוא לבשלות גופנית, יצרית ונפשית ויהיה מסוגל לפרנס את משפחתו, גיל זה שיערו חכמים שהוא אצל אדם רגיל שמונה עשרה, אז יגיע פרקו להינשא.

וכן פירש המהר"ל¹⁸:

הוא רביעית שבעים שנה (פחות חצי שנה), שכן... ימי האדם מתחלקים לארבע רביעיות, והם כנגד ימי החמה. וידוע כי החמה היא מתחלת מן תקופת טבת לקרב אלינו ולגדל הצמחים עד תקופת ניסן, ואז נותנים הצמחים פרי. הרי כי רביעית ימי החמה אינם מולידים עד אחר רביעית, ולפיכך יש לישא גם כן אחר רביעית ימי חיו.

13. אה"ע ג, כח.

14. אבות ה, כא.

15. ראה רע"ב ועוד.

16. אה"ע סי' א.

17. שו"ע הרב, תלמוד תורה, פ"ג סעי' א.

18. גור אריה, בראשית כו, לד.

על כך יש להוסיף, שלא רק תחילת זמנה של המצוה שונה, אלא גם משך זמנה. זמנה של המצוה איננו כאן ועכשיו, שהרי אינה מתקיימת במעשה אחד אלא במשך כל חיי האדם. הרמב"ם¹⁹ אמנם כתב: "כיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה". כוונתו שביטול קיום המצוה עתה, אבל בוודאי לא ביטל את המצוה אלא אם לא יוליד עד יום מותו²⁰ וכעין שכתב הרמב"ם לגבי כרת של מילה (מילה א, ב) "אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד".

יתירה מזאת כתב בשו"ת הרשב"א²¹ על מי שנשבע שלא ישא אישה זמן מסוים:

אין זה נשבע לבטל את המצוה... דאפשר לקיים זה וזה... שאין זמנו בהול.

וכך הסבירו²² את ההלכה שמי ש"עוסק בתורה וטרוד בה, ומתיירא לישא אישה כדי שלא יטרח בזונו ויתבטל מן התורה, מותר להתאחר"²³. והרי העוסק במצוה פטור מן המצוה, חוץ מתלמוד תורה שנדחה מפני מצוה עוברת! אבל פרייה ורבייה שאני, כי נמשכת כל החיים ואין בה שיהוי לתלמוד תורה אלא ביטולו לעולם. נמצא שדווקא תובענותה ומשכה במשך כל חיי האדם עושה אותה קלה מכל המצוות עד שהיא נדחית מפני מצוה אחרת ועילות שונות²⁴.

ו. תנאים הקודמים לנישואין

יש תנאים הקודמים לנישואין ודוחים אותם.

1. "אם רוצה לישא אלא שממתין על זיווג נאה וכיוצא בזה מהסיבות, לא חשיב מבטל מצות פרו ורבו אלא דהוא מעכב את המצוה עד שיקיימנה באופן שאפשר לו"²⁵. וההסבר לכך:

הוא דבר השייך בצערא דגופא להניח האשה אשר חפץ בה ויצטרך לקחת אשה אחרת אשר לא תישר בעיניו כל כך ועוד דקרוב הדבר בעיני להיות כמצוה לעבור על דברי תורה שהרי אמרו רבותינו ז"ל אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה אלא שעכשיו הותר פן יקדימו אחר כמו שכתבו התוספות והפוסקים הרי שהקפידו שיקח אשה אשר יחפוץ בה ותמצא חן בעיניו וכן בכמה מקומות חשו חכמים ז"ל לחבב האשה על בעלה. (שו"ת מהרי"ק קסו)

2. על האדם להכין את פרנסתו קודם לנישואין (רמב"ם דעות ה, יא, על פי התוספתא המובאת בסוטה מד, א):
 דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו", "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו", "מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה", אבל הטפשי מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו

19. אישות טו, ב.

20. מהרי"ט י"ד מז.

21. ח"ד סי' צא.

22. שו"ת מהרי"ט שם; שולחן ערוך הרב שם קונט"א א; העמק שאלה בראשית ה, ד וקובץ הערות יבמות ת"ע.

23. שו"ע אה"ע א, ג.

24. שאילתות, אמור קג, הובא בתוספות עבודה זרה יג, א.

25. פתחי תשובה אבן העזר סי' א ס"ק ה; שו"ת שואל ונשאל ח"ה, אה"ע סי' מח.

יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה, וכן הוא אומר בקללות "אשה תארש... בית תבנה... כרם תטע", כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך, ובברכה הוא אומר "ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו".

מה שנכון לפני הנישואין קיים בוודאי גם לאחריהם, אחרי שהבעל מתחייב בכתובה לאשתו שיפרנס אותה. לעומת זאת כתב באגרות משה (אה"ע ד, לב):

יש לו לבטוח בהשי"ת שימציא לו פרנסתו בריווח אף כשיהיו הרבה בנים ובנות ואין להתירו למנוע מפרייה ורבייה דודאי מוכן מהשמים פרנסה גם על כל מה שיליד.

אלא שמשטבר שכוונתו שלא לעשות חשבונות יתרים ולחשוש יותר מדי, כמקובל ברמת החיים של דורנו, אבל גם הוא יודה שאין לסמוך על הנס במקום שיש בעיה ממשית. האמרה "מאן דיהיב חיי יהיב מזוני", נכונה לחסידיים שזוכים להשגחה א-להית מופתית ולא לכל אדם. הגמרא (תענית ח, ב) שעליה נשענת כנראה האמרה, אומרת דווקא את ההפך: "מאן דיהיב מזוני יהיב חיי", אבל "דיהיב חיי" לא יהיב בהכרח מזוני ולא יפטור את האדם מייסורי הרעב.

3. שיוכל לחנך את ילדיו בדרך הישר. כמו שכתב המהרש"ל (יש"ש יבמות פ"ו מ"ד):

אם בניה אין הולכין בדרך ישרה ומתייראה שלא תרבה גידולים כאלו שהרשות בידה (לשתות כוס של עיקרין).

וכן אמר בספר חסידים (שעו):

אם יקח אשה שאחיה ואמה רעים, ואינם גומלי חסדים, מסתמא בידוע שהזרע רע, ועל זה לא אמר בהדי כבשי דרחמנא למה לך.

האדם צריך לקיים את מצוותו ולא לנהל את ההיסטוריה, גם אם חוזה שילדיו יהיו רעים, אבל אם עובדות המציאות מוליכות לכך שילדיו לא ילכו בדרך טובה, יכול להמתין.

ז. לערב אל תנח ידך

החובה להוליד נמשכת גם לאחר שקיים האדם מצוות פרייה ורבייה (יבמות סב, ב):

רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו שנאמר (קהלת יא, ו): "בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים".

חיוב זה הוא מדברי קבלה: "דרבנן היא, אבל דאורייתא כיון שיש לו זכר ונקבה קיים מצות פריה ורבייה" (הרי"ף, שם יט, ב). ונראה שמדובר בחיוב חדש לא להיבטל ממנה לגמרי (רמב"ם, אישות טו, טז), אלא לקחת אישה בת בנים, שעשויה בדרך הטבע להוליד. ו"משום לערב אל תנח, תסגי לעתים רחוקות... כאשר יעלה ברצונו בעת מן העתים ולא בכל עונה"²⁶. כפי שעולה מן הניסוח "לערב אל תנח ידך", שמעיקרו הוא ניסוח שלילי, מינימליסטי, לא להניח לגמרי. לכן "מותר להימנע מלבעול בשעה שיש לו קושי, אפילו הוא קושי מועט ולא צריך חולי, צער גדול ופסידא"²⁷.

26. ברכי-יוסף, אבן העזר א, ב.

27. על פי אגרות משה, אה"ע ד, לב.

ח. לא תהו בראה לשבת יצרה

"האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה" (יבמות סה, ב). אלא שהאיש לא יכול לקיים פרייה ורבייה בלא אישה, על כן בנישואיה שיתפה את עצמה בקיום מצוותו והשתעבדה לכך²⁸. "יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו"²⁹.

נחלקו הדעות אם האישה כלולה בחיוב הכללי "לא תהו בראה לשבת יצרה"³⁰. אלא שלחיוב הזה אופי וגבולות מוגדרים: דלא דמי לשאר מצוות עשה, שצריך אדם לצער עצמו לקיים מצות בוראו ית"ש, אבל הכא טעמא משום לשבת העולם ושבת דגופיה עדיף. וכי מאי ישוב עולם שייך בבעלי ירקון וחולים ומסתכנים בלידה, אין זה שבת ולא מחייב להחריב עצמו כדי ליישב העולם. (חתם סופר, ח"ג אה"ע א, כ)

והמסקנה היא שלמצוות "שבת" די בשבת כל דהו:

לענ"ד אשה שלא ילדה עדיין ולא קיימה שבת לא תשתה כוס עיקרין אם לא להציל מירקון וצער לידה וכדומה אבל אם כבר קיימה שבת כל דהו שריא אפילו בלא צערא כלל³¹. (חתם סופר שם)

יתר על כן, לא יעלה על הדעת שהאישה תהא חייבת יותר מבעלה, וכמו שאצלו נתלתה המצוה במידת כוחו והוא פטור ממנה כאשר נחלש על ידה, "כל איש חייב בעונה כפי כחו וכפי מלאכתו... במה דברים אמורים, במי שגופו בריא ויכול לקיים העונה הקצובה לו, אבל מי שאינו בריא אינו חייב אלא לפי מה שאומדין אותו שיכול לקיים"³² לגבי האישה על אחת כמה וכמה.

וכך כתב המנחת יצחק (ח"ה סי' קיג בקיצור):

אם היתה מוכרחת למנוע ממנו תשמיש לזמן, מטעם פקודת הרופאים מחמת חלישות, ותשישות כוח, אין לו כלל עליה, אף אם לא קיים פו"ר, דמפני מה תגרע ממנו בעצמו, דאיתא שם... הכל כפי כוחו... ואם כן מצוות האשה, שהיא רק משום מסייע לבעל, בודאי לא תגרע ממנו, וא"כ לא תגרע היכא דמשמשת ע"י כוס עקרין לזמן, בנוגע לשעבודה לו, ממה דלא משמשת כלל.

אם נצרף את העקרונות האמורים לעיל, אין כל מניעה לאישה שילדה להמתין מלהתעבר עד שתתאושש ותהיה מוכנה ללידה נוספת. שיעור הזמן הזה תלוי בכל אישה לפי כוחה ומצבה. ומפי השמועה נאמרו בזה שיעורים שונים מחצי שנה ועד שנתיים.

28. בודאי היום שאסור לאיש לשאת נשים נוספות.

29. הר"ן על הרי"ף קידושין טו, ב.

30. ישעיהו מה, יח - מגילה כז, א; תוספות גיטין מא, ב.

31. וכן בשו"ת האלף לך שלמה אה"ע ב.

32. שולחן ערוך, אבן-העזר עו, א ו; רמב"ם אישות טו, טז.

ט. גדלה האופטימלי של המשפחה

המשפחות בציבור הדתי גדולות יחסית. יש חוגים שירשו זאת כדגם מסורתי אבל אצל רבים גדלו המשפחות פי שניים ושלושה מאשר בדור הקודם. אפשר להצביע כמדומה לי על שלושה גורמים שהביאו להתרחבות המשפחות בדורנו:

1. אימוץ סולם הערכים התורני, בו ייעוד האדם לשרת את הבורא, ואילו לקריירה ולרווחה החומרית יש מקום, אבל הן לא העיקר. עליו להאמין בקונו, להתמסר לתפקידו הטבעי ולממש את עצמו לא באופן אגוצנטרי, אלא במסגרת המשפחה, באמצעותה הוא מרחיב את מעגל ה"אני" שלו.

2. תחושתם, המודעת והלא מודעת, של דור בני השואה, שלמשפחה גדולה יש חשיבות לאומית וממד של דחיפות.

3. הרווחה הכלכלית עם תנאי התברואה והרפואה המשופרים.

תוקפם של שלושת הגורמים האלה לא פחת במשך השנים אלא להפך. תנאי החיים הולכים ומשתפרים, הרפואה צעדה הרבה קדימה ונוצרו עזרים רבים, טיטולים ודומיהם. גם היום גורלו הפרטי של הזוג משתלב בגורל הלאומי, גורל העם והמדינה תלוי במצב הדמוגרפי והדחיפות שבדבר רק גברה. ישראל צווה ציווי מיוחד לפרות ולרבות, ובניגוד לאנושות כולה שכבר קיימה "ומלאוה"³³, עם ישראל עוד רחוק מלמלא את חובתו.

בימים של "פוסט", פוסט-משפחה ופוסט-ציונות הולך וגדל ערכו של סולם ערכים מוצק. האדם מחפש את עצמו ומקומו, הוא צריך לבסס את שלמותו מבית, בתוך משפחתו, קודם שיביאה לידי ביטוי בחוץ. ההחלטות נעשו קשות יותר. מעמד האישה התחזק מאד, בנותינו ונשותינו משכילות הרבה יותר מאימותנו, נפתחו לפנייהן מקצועות חדשים, תובעניים יותר. והן נקרעות בין שני הקצוות. קשה לקיים משפחה מסודרת עם קריירה מסחררת. צריך לוותר על משהו כדי לא להחמיץ את שתייהן. החלטה נכונה תבוא רק על פי תשתית ערכית ברורה.

אי אפשר לכפות את הדברים על הדור הבא ולהציג את הדגם של משפחות בנות עשרה ילדים כמחייב בשם ההלכה. המשפחה נחשבה מאד בישראל ונעטפה בקדושת המצוה, אבל קשה להצביע על גודל קבוע של המשפחה היהודית. המצוה מחייבת להעמיד בן ובת בלבד, ול"אל תנח" אין שיעור מחייב. וברור שהדברים השתנו במציאות מדור לדור, בהתאם למצב הרפואי, הכלכלי והביטחוני. באין לנו מחקר סטטיסטי מקיף, נרפרף פה על כמה דוגמאות. במשך הדורות מופיעות משפחות גדולות בנות עשרה ילדים ויותר: בתקופת האבות, יעקב ובנימין. בתקופת המשנה, ר' יוחנן ורב פפא שהיו להם עשרה בנים. ומן העבר הקרוב יותר, לרי"מ מגור היו שלושה עשר ילדים.

הכתוב מציין בהתפעלות את ריבוי הילודה המיוחד של עם ישראל במצרים (שמות א, ז): "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם". והמדרש (שמות רבה א, ח) מעצים את המספרים "כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד".

תקופת ריבוי כזאת הייתה בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים, גם בעדות המזרח וגם אצל יהודי מזרח אירופה. כך נוצרה התפוצצות האוכלוסין, שדחפה את יהודי פולין ורוסיה להגר לאמריקה.

אולם כל אלה דוגמאות חריגות. בחלקן באו הילדים מכמה נשים ובחלקן כרסמה תמותת הילדים אחוזים רבים. ר' יוחנן שימר את העצם שנותרה לו מבנו העשירי וניחם בה אבלים באומרו "דין גרמא דעשיראה ביר", והרי"מ שיכל את כל

33. ערוך השולחן, אבה"ע א.

ילדיו בחייו ונשאר לו נכד אחד, ה"שפת-אמת", אותו גידל בעצמו. בדרך כלל איננו מוצאים ריבוי כזה, המן הוא שהתפאר ברוב בניו - עשרה.

המדרש לא בא לספר עובדות חדשות על שנעשה במצרים אלא להגדיר באמצעות מספר סמלי את משמעות האירוע, ולאותו עניין הוא מביא מיד גם את הדעה שילדו י"ב, כיעקב אבינו (וראה מהר"ל, גבורות ה' פרק יב). אין צורך בלידת שישיות כדי שעם ישראל יגיע לששים ריבוא. "ששה בכרס אחת" אינו בהכרח בלידה אחת אלא גם לאישה אחת. ובפחות מזה היו מגיעים לששים רבוא, בלי שום נס³⁴.

אם רוצים ללמוד ממצרים צריך ללמוד מן הכתוב דבר הפוך. ריבוי מוגזם מלווה במחלות וחולשה לנשים ולילודים, משום כך הדגיש הפסוק שלמרות הריבוי הגדול, התברך העם בדרך נס והילדים היו חזקים, "יכול חלשים: ת"ל ויעצמו"³⁵. מדגם אקראי של משפחות גדולי ישראל במהלך הדורות, מראה שלא זכו להיפקד בילדים רבים או אפילו לקיים את המצוה מדאורייתא, לרש"י, ר' יהודה הלוי, הרמב"ם, ר' יוסף קארו והבעש"ט, היו עד שני ילדים. לרוב מורי ורבותי היו משפחות קטנות, והדבר אופייני כנראה לכל הדור הקודם.

עלינו לשמוח במהפך של התרחבות המשפחות בדורנו. משפחות צמחו בעבר מכוח חוק הטבע, הדין והנורמות החברתיות, גדלות עכשיו ביזמתן בבחירה. כאשר האישה מרגישה טוב ורוצה בכך יכול כל זוג לקבל על עצמו ללדת יותר ממה שהוא חייב מן התורה, וגם אם המלצת הרופאים היא לדחות את ההריון, לא הוכח שיש בזה סכנה ממשית.

לעומת זאת קיימות משפחות גדולות למעלה מכוחם הפיזי, הנפשי, הכלכלי והחינוכי ומצבן על גבול האסון. לאם אין כוח להחזיק את עצמה, הם לא יכולים לטפל בילדים או לחנכם לתורה וליראת שמים. וחילול השם גדול הוא כשטועים לחשוב שהנורמה ההלכתית המחייבת היא שכופה עליהם את המצב הזה ואסור לעשות דבר לשנותו.

י. בטרם התחילו לקיים פרייה ורבייה

האגרות משה³⁶ עוסק בשאלה כואבת:

ובמה שנסתפק כתר"ה כשרוצים מתחלה לעשות הנישואין ורוצים לבקש עצות שלא תתעבר, ואם לא יתירו להם ידחו את הנישואין שנה ושנתים, שאולי יש להתיר כיון דפרייה ורבייה לא יקיימו בכל אופן יש להתיר כדי שלא יעברו על הא דאר"נ אמר שמואל אסור לעמוד בלא אשה (ביבמות ס"א ע"ב), הנה צדק כתר"ה שיותר טוב להם להתיר להם לעשות הנישואין.

כאשר הגיע האדם לפרקו הוא מצווה להתחיל לקיים מצוות פרייה ורבייה, עליו למסור את עצמו בידי בוראו ולהתפלל שיזכה להוליד ילדים בבריאות לתורה ולעבודה. ואל לו להחמיץ את השעה לקיים את ייעודו המקודש: "עד כ' שנה, יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו" (קידושין כט, ב). אולם אם משום מה אין בני הזוג מוכנים או יכולים לקיים את המצוה, אין סיבה שיעברו משום כך על עבירה אחרת. עדיף לזוג כזה

34. המב"ט בית א-להים - שער היסודות - פרק שמנה וארבעים, חישב באופן ריאלי אפילו את ה"חמושים" המדרשי. הכול תלוי במספר הדורות שמחשבים.

35. רבנו בחיי ובעלי התוספות שמות א, ו בשם המדרש.

36. אה"ע ד לב, בתשובתו לרב אליקים אלינסון, שכתב על כך מאמר שלם.

להינשא, גם אם יימנע מהריון, מאשר לחטוא בהרהורי עבירה. מהקשר דברי הגמרא נראה שהקללה הרודפת אותו איננה רק בגלל אי-קיום מצוות פרייה ורבייה אלא כדי שלא יהיה כל ימיו בהרהור עבירה. אף על פי כן התקשה האגרות משה להקל באופן המניעה במקרה כזה. הוא לא מצא להם היתר אלא בהימנעות מביאה (שיטת הימים הבטוחים). ואולם:

להניח שם לפני תשמיש מיני סמים שלא יניחו להתעבר מביאה באופן שאינו סותר מלהיכנס הזרע, לא ניחא לענ"ד להתיר לישא לכתחילה על דעת זה.

כנראה רצונו להבחין בין ביטול המצוה במעשה לבין ביטולה בשב ואל-תעשה³⁷.

אלא שלענ"ד הדברים צ"ע מכמה טעמים:

1. אין כאן ביטול מצוה חלילה אלא דחייתה בלבד, ואף שהרמב"ם³⁸ כתב הרי זה "עובר ומבטל מצוות עשה", כוונתו לביטול קיומה העכשווי ולא לביטולה ממש. וכך כתב המהרי"ט (ו"ד מז):
כל שמתעצל בה, שיהוי מצוה היא ולא ביטול, שהרי אם עשאה לבסוף קיים את המצוה. ומיהו מאחר שהוא מצוה מעתה הרי הוא מבטל קיום מצוה.
2. מאחר שאין מקיימים מצוות פרו ורבו במעשה מסוים אחד ולא כל ביאה מביאה הריון, קשה גם להצביע על כל ביאה שאינה ראויה להוליד כביטול מצוה.
3. איזה איסור יש לאישה לשים שם סממנים לפני הביאה, היא הרי אינה חייבת בפרייה ורבייה, ומדוע נקרא בזה הבעל כמי שביטל בקום עשה?
4. האגרות משה לא הזכיר גלולות, כנראה בהתאם לשיטתו שחשש שיש בהן סכנה לאישה ושמצויים בעקבותיהן דימומים שיאסרו אותה לבעלה. אבל לאחר שהתברר שאין בהן סכנה ובהתאמה הראויה גם אין דימומים, קיימת האפשרות להשתמש בגלולות וזה מרחיק את העניין עוד יותר מן הביאה ומן הבעל.

הפוסקים לא ראו לפני עיניהם סיבות ומצבים שיכולים לעכב את התחלת קיום מצוות פרייה ורבייה. אולם יש דוגמאות כאלה. אישה רגישה ופחדנית שנישאת לחייל בשרות סדיר, ומפחדת להרות משום שתישאר לבדה, בלא עזרה ממשית ונפשית מצד בעלה, מה תעשה? אפשר להסביר לה שעליה להתגבר על פחדה המדומה ולהסתדר לבדה עם ילד אחד או שניים. אבל כאשר איננה 'סופרוומן', ופחדה עמוק מאד, וגם לאחר כל העזרה היא עדיין לא מסוגלת, מה תעשה?
באופן דומה עלולים להסתבך לפעמים גם תפקודים אחרים של בני הזוג, אפילו סדרי לימודים או פרנסה שהשתבשו עלולים לפגוע עמוקות בזוג ולאיים על בריאותו הגופנית והנפשית. ב"ה מקרים קיצוניים כאלה חריגים, ועיינו הרואות כיצד רבים וטובים קובעים להם סדרי עדיפויות, ממתנים את הקצב, מתאמצים ומוותרים על נוחות ורווחה ומצליחים לעמוד גם בדרישות המקצועיות והאקדמיות וגם להוליד ילדים. אולם פעמים רבות שבוי הזוג בנורמות חברתיות

37. ראה דברי אחי הרב יעקב (אריאל) שליט"א בספרו באהלה של תורה, אבן העזר סו-סז.

38. ראה לעיל זמן המצוה.

מסולפות, והלחץ אותו הוא חש מדומה. מטיילים בעולם, מחפשים את עצמם ומאחרים את גיל הלימודים והנישואין ואז לפתע הם לחוצים באופן בלתי אפשרי.

השאלה העיקרית שבני הזוג צריכים לשאול את עצמם היא אם אין המניעה רק להשפיר את החיים, על תענוג התשמיש אינם רוצין לוותר, רק להשתמט מהתוצאות והוא הבנים... ושלא לקבל על עצמו מה שנגזר מהקב"ה בעצב תלדי בנים ושלא להתחשב עם ההפסד שכרוך בזה.

רק הלב יודע אפוא אם לעקל אם לעקלקלות.

מסקנות

- א. כאשר הגיע האדם לפרקו הוא מצווה להתחיל לקיים מצוות פרייה ורבייה ואל לו להחמיץ את השעה.
- ב. היומרה לתכנן את המשפחה - מגוחכת, הדבר אינו בשליטת האדם, שאינו יכול להניח שיהיה לו זמן להוליד והילדים יופיעו כבקשתו.
- ג. מחקר מדעי המיוסד על היקש מאוכלוסייה אחת על השנייה אינו שלם. מחקר שמצביע על סכנה ממשית מחייב לעומת זאת על חשש בלבד, שהמציאות מורה את ההיפך ממנו, אומרים "שומר פתאים ה'".
- ד. אין מניעה לאישה שילדה להמתין מלהתעבר עד שתתאושש ותהיה מוכנה ללידה נוספת. שיעור הזמן הזה תלוי בכל אישה לפי כוחה ומצבה. ומפי השמועה נאמרו בזה שיעורים שונים מחצי שנה ועד שנתיים.
- ה. הריון ולידה הם תהליך טבעי ונורמלי, ולכן אסור להתעצל במצוה בגלל הצער וההוצאה הכרוכים בהם. נשים שסובלות מחולשה ובעיות רפואיות, או מטופלות בילדים רבים אינן צריכות לסבול ועליהן לדחות הריון נוסף.
- ו. כאשר האישה מרגישה טוב ורוצה בכך יכול הזוג לקבל על עצמו ללדת יותר ממה שהוא חייב מן התורה. גם אם המלצת הרופאים היא לדחות את ההריון, לא הוכח שיש בזה סכנה ממשית.
- ז. עלינו לשמוח בכך שמשפחות שצמחו בעבר מכוח חוק הטבע, הדין והנורמות החברתיות, גדלות עכשיו ביוזמתן בבחירה.
- ח. אם בני הזוג אינם מוכנים או יכולים לקיים את המצוה, עדיף להם להינשא, גם אם ידחו את ההריון, מאשר לחטוא בהרהורי עבירה³⁹.

³⁹ **הערת העורך (ע. א.):** שמעתי מפי כמה תלמידי חכמים, שנשמרו מאד מלהתיר דחייה של הלידה הראשונה לאחר הנישואין ולא התירו אלא במקרים בודדים ויוצאים מן הכלל: הן מפני שהדבר פוגע בערכי המשפחה, בכך שהוא נותן מקום להפרדה ערכית ותודעתית בין הזוגיות לבין ההורות, והן משיקולים הלכתיים ומעשיים נוספים. ושמעתי מפי תלמיד-חכם אחר, שאף אם יש מקום להקל, יש לדון בכל מקרה לגופו, בפגישה בין הרב לבין בני הזוג פנים אל פנים, ולא בטלפון. וראויה שאלה כבדה זו לעלות לדיון בכל היבטיה: ההלכתיים, הערכיים והחינוכיים.